

Un afer de contraban convertit en qüestió d'estat: els fets de Ribelles (1841)

Per Marià Baig i Aleu^(*)

Resum

Els fets de Ribelles fan referència a un incident armat que s'esdevingué a finals del mes de juny del 1841 entre contrabandistes francesos i carabiners d'hisenda espanyols. L'incident comportà una escalada diplomàtica i el creuament de comunicacions entre la Secretaria d'Estat espanyola i les autoritats franceses. L'estudi d'aquesta documentació ens il·lustra sobre el difícil equilibri que comportava la vida en terra de frontera en el període de transició entre les dues primeres guerres carlines.

Paraules clau

Fronteres, contraban, duanes, segle XIX, guerres carlines, Alta Garrotxa

Abstract

The “events of Ribelles” refer to an armed incident that involved French smugglers and Spanish customs officers, occurred in late June 1841. The incident motivated a diplomatic appeal to the French authorities from the Spanish State Secretary. The study of this documentation has been very useful in order to clarify the difficult equilibrium of everyday life in a small place close to the border during the transition period between the two first Carlist Wars.

Keywords

Borders, smuggle, customs, nineteenth century, Carlist Wars, Alta Garrotxa

* Universitat Autònoma de Barcelona.

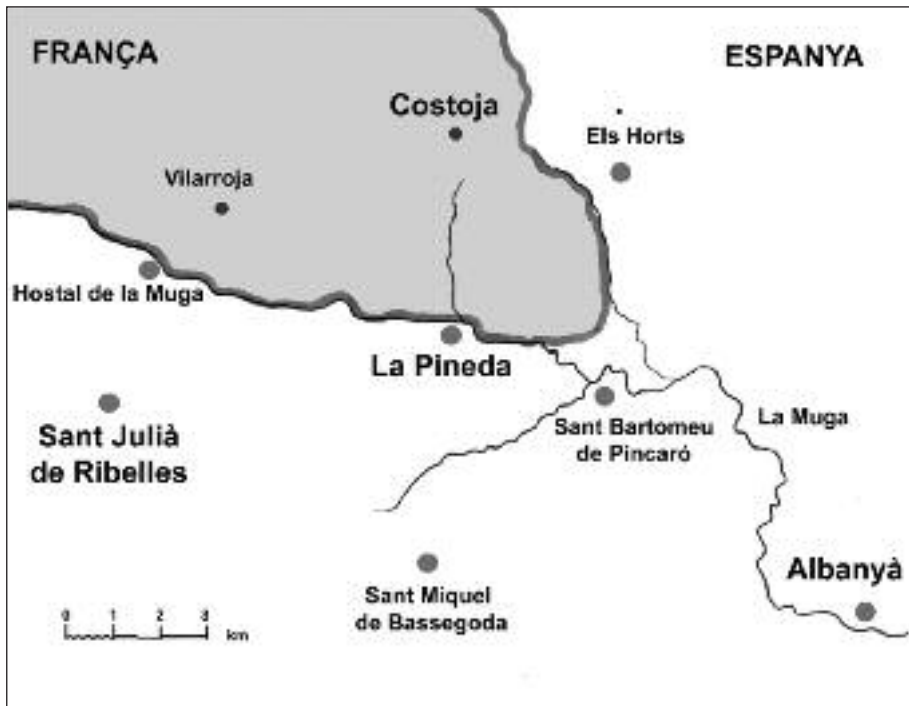
INTRODUCCIÓ

La partició de Catalunya arran del tractat dels Pirineus convertí l'Alta Garrotxa en terra de frontera entre dos regnes governats des de molt lluny: Madrid i París. Terra aspra, feréstega, trencada i relativament poc productiva, havia estat, no obstant això, extensivament habitada des de l'alta edat mitjana. Josep Girona i Casagran, bon coneixedor de l'Alta Garrotxa, apunta: “Enmig d'aquest conjunt verament imposant, de relleus turmentats, de cingles descarnats i de cims punxeguts, s'hi obren petites i gemades valls, lloc de concentració dels reduïts nuclis humans de la comarca” (Girona, 1961: 19). I, precisament, fou la presència d'aquesta complexa xarxa de petits nuclis rurals —masos, cabanes, esglesioles...— que, un cop establerta la frontera, convertí l'Alta Garrotxa en un lloc idoni per les anades i vingudes clandestines, desenvolupant-s'hi un ampli i variat tràfic il·lícit, tant en temps de pau com de guerra: armes, tabac, aliments i matèries primeres circulaven pels seus estrets camins, acompanyats de contrabandistes, duaners, policies i soldats, tot convivint amb els pastors, pagesos, capellans o carboners que tradicionalment havien poblat la contrada.

Els que anomenem aquí com a *fets de Ribelles* s'esdevingueren la nit del diumenge 27 de juny de l'any 1841, a les rodalies del mas de La Pineda, situat just al nord de la muntanya de Bassegoda. Es tracta d'un indret molt aïllat, a tocar mateix de la ratlla fronterera, a mig camí entre l'Hostal de la Muga i Sant Bartomeu de Pincaró, llocs tots ells pertanyents a l'actual municipi d'Albanyà. Pocs dies després dels fets, el *Diario de Barcelona*⁽¹⁾ publicava un comunicat oficial de l'exèrcit, datat a Olot el 30 de juny, amb un relat dels fets que transcrivim parcialment tot seguit:

“Excmo. Sr. En la madrugada del 28 del actual más de cien contrabandistas franceses atacaron una ronda de cinco hombres del resguardo de Hacienda Pública que se hizo fuerte en una casa de campo, teniendo en ella cinco fardos de géneros de ilícito comercio interceptados, y habiendo perdido un carabiniero que cogieron los contrabandistas. [...] El destacamento de Ribelles, que consta de un sargento y 16 granaderos del 3º batallón de infantería del Rey, 1º de línea, salió inmediatamente en protección de los carabineros; y a pesar del excesivo número de contrabandistas los atacaron y lograron penetrar en la casa donde se hallaban los carabineros, en la que se mantuvieron a la defensiva hasta la llegada del destacamento de Basagoda, compuesto de otros 16 granaderos al mando del teniente D. Francisco Minguillón, a cuya vista los contrabandistas,

1. *Diario de Barcelona* (11-07-1841), p. 2814-2815.

Situació dels principals punts esmentats en la documentació. Els fets s'esdevingueren al voltant del mas de la Pineda, situat just a la ratlla de la frontera amb França que en aquella zona segueix el curs del riu la Muga.

que estaban apostados alrededor de la casa, dejaron su posición y se internaron en Francia, habiendo ofrecido ocho onzas de oro y la libertad del carabinero por el rescate de los fardos de géneros, oferta que fue despreciada”.

Acaba el comunicat explicant que quan el destacament de l'exèrcit de Sant Llorenç de la Muga arribà al lloc dels fets ja estava tot resolt i que varen tornar tots als seus respectius llocs d'origen.

Narcís Puigdevall, en la seva obra sobre els trabucaires, recull aquest comunicat i no amaga la seva incredulitat sobre la narració oficial: “La característica prosa de la burocràcia militar no aconsegueix amagar una falsificació tan grollera. Cent contrabandistes francesos? On s'ha vist? Teníem entès que el contraban el feien els espanyols des de França cap Espanya i no a l'inrevés. A més a més, si la frontera era una bassa d'oli,

perquè hi havia destacaments de l'exèrcit a Ribelles, a Bassegoda, a Sant Llorenç de la Muga i, segurament, en altres llocs que no s'esmenten? És absolutament evident que les altes instàncies militars de la 'plaza y provincia de Gerona' tenien constància de la tensió existent a la línia de separació entre ambdós estats i de la possibilitat d'una invasió dels carlins. Tot fa pensar en un muntatge dels caps polític i militar gironins, amb la complicitat de la premsa, majoritàriament de tendència liberal, per fer combregar l'opinió pública amb rodes de molí" (Puigdevall, 1992: 19).

Puigdevall, pensant en una manipulació intencionada dels fets per tal d'amagar una acció carlista, pretén poder identificar aquest "atac" amb el conegut intent d'invasió del cabdill carlí Ramon *Felip*, amb 60 homes, del primer de maig de 1842: "Aquests 60 carlins són, ni més ni menys, els cent contrabandistes francesos suara citats [...] Hom sospita que la intenció dels invasors carlins consistia a provocar un alçament dels habitants de la Garrotxa i de la Plana de Vic, tradicionalment afectes a les seves idees, a l'objecte de revifar la guerra perduda un any abans ". (Puigdevall, 1992: 21). Fontana, que en la seva contribució a la història de Catalunya de Pierre Vilar també recull les històries sobre *el Felip*, dubta, però, de les motivacions merament polítiques d'aquests personatges, coneguts sota el nom genèric de *trabucaires*: "Segurament ens convé de cercar en altres coordenades que les del problema successor i les causes que duren a la Catalunya d'aquells anys a una nova etapa de violència." (Fontana, 1988: 307).

Què va passar realment al mas de La Pineda la nit del 27 al 28 de juny del 1841? Els fets de Ribelles foren protagonitzats per *contrabandistes*?, *carlistes*?, o pot ser per *trabucaires*? Afortunadament, s'ha conservat a l'*Archivo Histórico Nacional* de Madrid un expedient⁽²⁾ que ens aporta més dades sobre aquests fets i les conseqüències internacionals que tingueren, al temps que ens dibuixa una visió de primera mà sobre la vida quotidiana en terra de frontera en uns moments difícils, quan la presència de partides d'homes armats –bandolers, contrabandistes, soldats, carrabiners, duaners o gendarmes– per les muntanyes de l'Alta Garrotxa era, desgraciadament, un fet ben usual. I, com sospitava ja Fontana, constatarem com foren els aspectes econòmics –vinculats, en aquest cas, al contraban– molt més que no pas els dinàstics o polítics els que estigueren a la base dels fets.

2. Archivo Histórico Nacional (AHN), Madrid. Sección Estado. Libro 672, fol. 376-404. Conté, relligats, els originals dels documents rebuts i còpies de les cartes enviades.

LA REACCIÓN DEL GOVERN DE MADRID

En el moment dels fets de Ribelles, el control de les *rendes estancades* –inclosa la repressió del contraban– era competència dels carrabiners d'hisenda. L'any 1829 s'havia creat el *Real Cuerpo de Carabineros de Costas y Fronteras*, de caràcter militar, i que estava completat per un *Resguardo Civil* que exercia el control a l'interior de l'estat. L'any 1833, però, s'havia transformat en el *Cuerpo de Carabineros de la Real Hacienda*, constituït per personal civil del Ministeri d'Hisenda. Un any després dels fets de Ribelles, es publicava el decret de militarització definitiva del cos de carrabiners, que es transformava així en el *Cuerpo de Carabineros del Reino*. En el text del decret, hi apareixen ben explícites les motivacions de tal transformació:⁽³⁾

“El lastimoso estado que actualmente presenta el cuerpo de Carabineros de Hacienda pública, ya se considere su anómala organización, o ya los resultados poco ventajosos que en las más partes ofrece su servicio, no menos que los continuos clamores de casi todos los jefes de provincia para que se regularice esta fuerza, se fijen sus derechos, se establezca explícita y circunstanciadamente sus obligaciones y se determine de una vez cuales hayan de ser las penas a que quede sujeta si no las cumple, han demostrado con sobrada evidencia la perentoria necesidad de dar un impulso creador al expresado instituto, que así le coloque en el caso de ser el apoyo tutelar de las rentas, como el brazo más fuerte en auxilio de la recaudación.”

Podem legítimament sospitar, doncs, que els recursos materials i humans de que disposaven els carrabiners d'hisenda –civils– que intervingueren en els fets de Ribelles devien d'ésser, més aviat, magres. D'altra banda, José Sidro y Surga i Antonio de Quevedo y Donís,⁽⁴⁾ en la seva *Historia de la Guardia Civil*, ens aporten unes informacions complementàries que ens ajudaran, també, a comprendre millor els fets:

“En épocas dadas, y sobre todo en el primer tercio de este siglo, hanse visto las más ricas provincias de España gimiendo bajo el azote de numerosas partidas de facinerosos, que, con una osadía sin límites, recorrían y devastaban el país, robaban y maltrataban al caminante, y causaban las mayores vejaciones, no solamente a los labradores, sino también a los pueblos de corto vecindario. Entonces se emplearon en su persecución numerosas fuerzas del Ejército; y

3. *Gaceta de Madrid*, (8 d'agost de 1842), núm. 2.859.

4. A la portada hi figura, només: “Obra dedicada al Cuerpo de Guardias Civiles por un oficial del ejército español”. És al final de l'obra, publicada en fascicles, on els autors signen amb els seus noms.

¿Cuáles fueron los resultados obtenidos? Nulos, en comparación de los inmensos sacrificios hechos y del desprestigio que recaía sobre las tropas destinadas a tal empresa” (Sidro y Quevedo, 1858: 10).

En altres paraules, la presència de destacaments de l'exèrcit prop de la frontera, i la seva intervenció –junt amb els carrabiners– en un presumpte *afer de contraban* com el de Ribelles, no hauria estat de cap manera un fet excepcional. Recordem, també, que la Guàrdia Civil no fou creada fins l'any 1844, un parell d'anys després dels fets de Ribelles, justament amb el propòsit de disposar d'un cos militaritzat que pogués actuar amb solvència sobre afers d'ordre públic en territoris on la rígida estructura de funcionament de l'exèrcit regular era poc apropiada.

Transcrivim, ara, el primer document de l'expedient conservat a la Secretaria d'Estat de Madrid, una carta del ministre de Governació amb la petició del regent del Regne, el general Espartero, per la qual es demana a la Secretaria d'Estat una actuació a nivell diplomàtic:⁽⁵⁾

“Excmo. Señor.

El Jefe político de Gerona dice al Sr. Ministro de la Gobernación de la Península con fecha 30 de Junio último lo siguiente: “Por la adjunta copia del parte que acabo de recibir del Jefe de la 1ª Brigada de la 4ª División del primer cuerpo de Ejército, se enterará V.E. de la refriega que sostuvieron algunos carabineros de la Hacienda Pública, y varios destacamentos de nuestras tropas situados en los pueblos confinantes en la línea de los Pirineos contra más de cien contrabandistas franceses a quienes los primeros les habían apresado cinco fardos de contrabando. No es esto solo, Excmo. Sr., lo que hace resaltar más el escándalo, si no que a la vista de las autoridades y tropas francesas se ha perpetrado un crimen imperdonable por una nación que se vende por amiga, cual es el presenciar la internación de un carabainero que los contrabandistas habían aprisionado, teniendo el descaro antes de efectuar esta acción de proponer a los aprehensores de los fardos referidos, que si se devolvían, entregarían al carabainero y ocho onzas, cuya proposición fue desoída. = Así las cosas, he oficiado inmediatamente al Cónsul de nuestra nación en Perpignan, a fin de que sin pérdida de momento reclame enérgicamente de aquellas autoridades francesas la libertad del carabainero que tan impunemente se han llevado los contrabandistas = Sírvase V.E. si lo considera oportuno, elevar a conocimiento de S.A. el Regente del Reino

5. ANH. Estado Lib. 672, fol. 376.

Companyia de carrabiners de Maçanet de Cabrenys. Fotografia del febrer de l'any 1897.

este incidente, a fin de que tomándolo en consideración se reclame del Gobierno francés una medida que corte de una vez el atrevimiento de unas gentes tan perversas y atrevidas". De orden de S.A. comunicada por el expresado Sr. Ministro lo traslado a V.E. para los efectos convenientes en el Ministerio de su cargo, acompañándolo la copia del parte que se cita. Dios guarde a V.E. muchos años. Madrid 9 de Julio de 1841".

Per la seva banda, des del Ministeri d'Hisenda s'elevà, també, un document al ministre d'Estat, insistint molt especialment en la consideració "d'agressió estrangera" que tingueren els fets:⁽⁶⁾

"Estos documentos refieren el hecho altamente escandaloso de que una partida de cien contrabandistas franceses, con el fin de rescatar cinco cargas

6. AHN. Estado Lib. 672, fol. 379-380.

de ilícito comercio que les habían aprehendido unos cinco carabineros, atacaron no solamente en territorio español la casa en que éstos se habían refugiado para repeler una agresión extranjera, sino también que consumaron el escándalo de su atentado rechazando validos de su fuerza numérica, un destacamento corto de tropa nacional que en cumplimiento de su deber y con el fin de evitar que el territorio español fuese violado, acudió al socorro de los carabineros sitiados. Los contrabandistas franceses añadieron la perfidia al crimen y al insulto ofrecido a nuestra nacionalidad, y si bien soltaron posteriormente al carabainero Vila, no disminuye en nada, la circunstancia de haberlo puesto en libertad, la enormidad de su delito”.

La narració completa dels fets, en primera persona i de la mà del mateix sergent de carrabiners protagonista dels fets, Luís Vázquez, està recollida en un document de l'expedient i la transcrivim íntegrament a l'Apèndix. Paga la pena llegir-la sencera per tal d'adonar-se de la violència dels fets: emboscades en plena nit, presa d'hostatges civils –inclosos menors d'edat–, negociacions truculentes, etc., que ens configuren un escenari que, desgraciadament, deuria ser prou habitual i del que ens abstenim d'afegir-hi comentaris.

Finalment, amb data del dia 11 de juliol de 1841 fou emès des de *Palacio* un comunicat oficial a l'encarregat de negocis de l'ambaixada de França a Madrid, en el qual, després de la narració dels fets, es recorden els acords de col·laboració vigents entre els dos regnes pel control del contraban. En transcrivim un fragment:⁽⁷⁾

“De lo referido se infiere bastante, Señor Encargado de Negocios, que el hecho de que se trata es muy grave y digno de que llame la atención de S.M. el Rey de los franceses. No puede calificársele de un asunto aislado de contrabandistas, porque el número considerable que se reunieron hace increíble que pudiesen arrojar a un criminal intento sin conocimiento de la autoridad francesa del territorio. Las circunstancias de haber atacado no sólo a la fuerza pública destinada a reprimir el comercio ilícito, sino también al destacamento militar que iba en su auxilio agravan extraordinariamente el atentado, y requieren que el Gobierno de S.M. el Rey de los franceses imponga un severo castigo a los que acaudillaron la fuerza facciosa y a las autoridades que no impidieron semejante escándalo.

No ignora V.S. que para cortar la desmoralización que este comercio ilícito y clandestino introduce en los pueblos fronterizos de España y Francia, se

7. AHN. Estado. Lib. 672, fol. 387-389.

celebraron entre los dos Países las convenciones de 27 de diciembre de 1774 y de 24 de diciembre de 1786 en las cuales expresamente se manda que las autoridades y fuerzas de uno y otro territorio se entiendan y recíprocamente se auxilien para reprimir el contrabando. Lejos de seguir tan saludable precepto el Maire de Custoja, no se sabe que haya empleado medio alguno de persuasión o de autoridad para contener a los franceses que invadieron el territorio español y atacaron la fuerza pública el día 28 de junio.”

Amb data de 15 de juliol, l'ambaixada de França a Madrid acusava rebut i anunciava que s'iniciarien les investigacions pertinents:⁽⁸⁾ « *Je vais m'empreser de porter ces faits à la connaissance de mon gouvernement et je ne doute pas, si les faits sont tels qu'ils ont été exposés à Votre Excellence, il ne soit pris les mesures nécessaires pour en punir les auteurs et en prévenir le retour* ».

LA RESPONSA DEL GOVERN FRANCÈS

Una carta signada des de París per Juan Hernández, dirigida al primer secretari del despatx d'Estat, amb data de 21 d'agost, informa del resultat de les converses mantingudes a la capital amb el ministre d'Afers Estrangers francès, François Guizot:⁽⁹⁾

“En cumplimiento del despacho que V.E. se sirvió dirigirme en 11 de Julio último relativo al atentado que se decía habían cometido los habitantes de Coustouges en la noche del 27 de Junio, protegiendo a unos contrabandistas contra el Sargento de carabineros Luis Vázquez y cuatro hombres dependientes de la aduana de Figueras, dirigí una reclamación a este Sr. Ministro de Negocios Extranjeros sobre el particular.

M^r. Guizot me ha contestado remitiendo copia de los datos que dice ha transmitido a ese Sr. Encargado de Negocios de Francia para que pudiese satisfacer igual reclamación que V.E. le había dirigido.

Me abstengo, por lo tanto, de hacer ninguna observación ni remitir copia de la nota que escribí, ni de la contestación que he recibido, pues V.E. sin duda alguna estará enterado de esta por la que deberá haberle dirigido M^r. Pageot; de la cual resulta que los hechos imputados a los habitantes de Coustouges han sido algo exagerados por nuestras autoridades.”

8. AHN. Estado. Lib. 672, fol. 396.

9. AHN. Estado. Lib. 672, fol. 398.

Efectivament, trobem a l'expedient, amb data del 19 d'agost, una segona carta de l'ambaixada de França a Madrid, dirigida a M^r. Antonio Gonzalez, *Président du Conseil des Ministres, 1er Secrétaire d'Etat de S.M. Catholique*, que exposa la posició oficial francesa sobre els fets, justificada amb la còpia d'un informe que afirma haver rebut del ministre de la Guerra. Transcrivim tot seguit la seva versió dels fets:⁽¹⁰⁾

« Il résulte de ce rapport que ce ne sont pas les quinze contrebandiers français, d'ailleurs sans armes, à ce qu'il paraît, qui auraient attaqué les carabiniers espagnols, mais, au contraire, ceux-ci qui auraient commencé par tirer sur eux, avant de saisir leurs marchandises, que loin d'employer ensuite la force contre ces mêmes douaniers espagnols, barricadés dans la ferme de Pineda, les contrebandiers français accompagnés d'un renfort qu'ils avaient été chercher à Coustouges (renfort que l'exagération seule a pu porter à cent hommes) parlementèrent avec eux pour le rachat des ballots saisis, et qu'une transaction à ce sujet venait d'être conclue, quand un détachement de troupes espagnoles, mandé secrètement par le chef des carabiniers, étant survenu, celui-ci déclara l'arrangement rompu ; qu'à la vue de ce détachement les contrebandiers se retirèrent, emmenant avec eux, dans l'intérêt de leur propre sûreté, un douanier Espagnol qui s'était précédemment offert pour aller toucher à Coustouges le prix de la transaction convenue, tandis que, selon la version espagnole, ils auraient dispersé ce même détachement. Il en résulte enfin que l'incident qui a été signalé à Votre Excellence n'est autre chose qu'un de ces conflits entre contrebandiers et douaniers qui arrivent journellement sur la frontière, qu'il ne mérite aucunement l'importance qu'on lui a donné, et que dans tous les cas, il ne peut être qualifié d'invasion réfléchie du territoire Espagnol et d'un acte gratuit d'hostilité et d'agression contre un Etat ami de la France. Au surplus, M^r. le Ministre des affaires Etrangères a écrit au Ministre de l'Intérieur pour l'inviter à compléter par une enquête les informations que je viens de communiquer à Votre Excellence ».

En definitiva, les autoritats franceses qualifiquen l'incident com “un d'aquells conflictes entre contrabandistes i duaners que s'esdevenen quotidianament a la frontera”, i que de cap manera pot ser considerat com “invasió premeditada del territori espanyol, o un acte gratuït d'hostilitat o d'agressió contra un Estat amic de França”. Acompanya la carta de l'ambaixada una còpia d'un rapport que M^r. le Ministre de la Guerre a envoyé à S. Exc. M^r. le

10. AHN. Estado. Lib. 672, fol. 400-401.

Ministre des affaires étrangères au sujet du fait de contrebande, que no és altra cosa que un informe redactat per la gendarmeria de Ceret, amb data de 6 de juliol del 1841, elaborat, per tant, en el moment mateix de la reclamació tramesa per Tomàs Bruguera, cap del govern superior polític de Girona, al cònsol espanyol a Perpinyà tot just després dels fets de Ribelles.

L'informe de la gendarmeria francesa, que transcrivim també íntegrament a l'apèndix, a banda d'insistir en l'exageració dels fets –hi afegeix, al final, el comentari: « *Il est à remarquer que tous les rapports venant d'Espagne sont toujours empreints d'une exagération familière du reste aux gens de ce pays* »–, presenta una versió molt diferent de la que s'havia rebut pels conductes oficials a Madrid. Una versió, però, que sorprenentment,⁽¹¹⁾ acontentà al govern espanyol ja que tot seguit donà per arxivat el cas.

No es tracta ara d'entrar a jutjar la veracitat de les diferents versions ni la decisió final del govern, però si hem de tenir en compte que a l'estiu del 1841 la situació entre Espanya i França era força complicada, doncs a Madrid governava, en qualitat de regent, el general Espartero, mentre que la reina mare, Maria Cristina, estava exiliada, i les restes de l'exèrcit carlí s'havien refugiat a l'altra banda de la frontera. Una situació, doncs, en la qual una possible escalada armada no hagués estat gens oportuna per al govern de Madrid.

EL CONTRABAN

El govern espanyol era ben conscient dels perjudicis –i no només recaptatoris– derivats del contraban. Ens ho constata la *Gaceta de Madrid* del dissabte 26 de juny del 1841, curiosament la del dia anterior als fets de Ribelles, que publicava un decret del *Ministerio de Marina, de Comercio, y Gobernación de Ultramar* que comença tot explicant:⁽¹²⁾

“Uno de los males que más perjuicios ocasiona a la nación es sin duda el contrabando, que mina la moral pública, aniquila el comercio de buena fe y desalienta, cuando no destruye del todo la industria, con menoscabo de las rentas del Estado. Los Gobiernos en todos tiempos han acudido al remedio de este gravísimo mal con medidas represivas muy severas, pero para que estas produzcan el saludable efecto a que se encaminan, indispensable es

11. En l'exposició de la gendarmeria es reconeix que la seva font d'informació han estat els mateixos contrabandistes!

12. *Gaceta de Madrid*, (26 de juny de 1841), núm. 2.444.

que sean puntualmente cumplimentadas por todas las autoridades y funcionarios públicos encargados de su ejecución, cualquiera que sea la dependencia a que pertenezcan; en la inteligencia de que el Gobierno no disimulará el menor descuido, ni aún la tibieza o falta de armonía que pudiera perjudicar al logro de tan importante objeto”.

A l'altra banda de la frontera, el control policial l'exercia la *Gendarmerie Nationale*, però els encarregats del control del contraban eren els *Douaniers*. Respecte aquests, Minovez, en el seu estudi sobre la formació de la frontera, apunta que: « *Dans les zones où la contrebande est fortement développée et où toute une société s'est organisée autour d'elle, les douaniers paraissent bien isolés. Dans certains cas, leur volonté de s'opposer au trafic illicite et aux personnes qui les animent conduit à leur mise en danger. Certains saisies donnent lieu à de véritables rébellions dans lesquelles les préposés sont insultés, frappés, voire menacés de mort, ce qui les autorités reconnaissent elles-mêmes. [...] Peu aimés, étrangers au pays, perturbant les activités économiques des villages de frontière, ils son coupés de la population. Beaucoup exercèrent dans, au mieux, leur fonction avec distance ; d'autres son coupables d'écarts beaucoup plus graves dans l'exercice même de leur service* » (Minovez 2005: 154). Possiblement aquest deuria ser el cas de la petita vila de Costoja, a la vista de la manifesta inactivitat de les autoritats civils i policials franceses davant dels fets de Ribelles.

Malgrat l'aparició de nous estudis, la informació real de què es disposa respecte de la història del contraban –i del seu paper en l'economia i el *modus vivendi* de la població que habitava en els indrets fronterers– és encara molt minsa (Aguilar *et al.*, 2001; Bequet, 1959). Pel que fa referència als anys dels fets de Ribelles, és possible que la gran repercussió mediàtica que han rebut les accions violentes dels *trabucaires* hagi contribuït a fer que el fenomen del contraban hagi restat en un discret segon pla.

Efectivament, les històries de les trifulgues entre mossos d'esquadra i *trabucaires* es popularitzaren arran la publicació, l'any 1859, de la *Historia de las Escuadras de Cataluña* d'Ortega y Espinós. Demetrio Albert Leal, en la introducció a la reedició feta l'any 1968 d'aquesta obra, comenta: “*La temática pintoresca de las historias de bandidos que intercala, y los finales, siempre airosos para la justicia, son unas lecciones pedagógicas del bien vivir para las gentes de su siglo, y tal vez tuvieran buena parte en atajar el ejemplo de la delincuencia rural*”.

L'any 1915, Folguera Barbosa, publicava els populars fascicles *Las Escuadras de Cataluña*, un dels quals es titula, precisament, *Historia de los bandidos llamados Los Trabucaires, famosa cuadrilla compuesta de setenta bandidos*, on recull bona part de les dades d'Ortega y Espinós sobre el *Felip*, el *trabucaire* esmentat al principi de la comunicació, i al qual s'ha pretès

associar als fets de Ribelles. Antoni Papell, en la seva història de la guerra carlina a l'Empordà, era ja conscient d'aquesta tendència cap a la mitificació dels *trabucaires*: “Un dels capitostos més famosos era el jove comandant carlí Ramon Vicens, més conegut pel sobrenom de Felip. Aquest home, que semblà de dol mantes llars, surt de la tenebra que l'embolcalla l'any 1840, esdevenint ràpidament tant popular que fins es torna carn de llegenda i la imaginació sempre encesa dels nostres homes omple les seves depredacions d'un caire sobrenatural”. En una nota al peu de la pàgina, Papell afegeix: “S'ha d'anar amb peus de plom en llegir aquest llibre de Folguera, home, pel que es veu, d'una imaginació molt florida”. (Papell, 1931: 93-95).

I dels llibres d'història –malgrat siguin una mica novel·lats– *el Felip* passà a la literatura en majúscules, ja que fou la figura inspiradora de

*Contrabandistes catalans,
segons la visió artística
de Charles Homauk
(1909-1996).*

l'episodi de l'aplec de Sant Aniol d'Aguja, tan acuradament descrit per Marià Vayreda a *La Punyalada*. Si tenim en compte que molt poc temps després s'esdevingué l'assalt a la diligència de Girona, prop del suro de la Palla, amb el segrest del jove Massot i els seus companys, i, tot seguit, el conseqüent procés judicial als *trabucaires de les Illes* (Miró, 2008), és ben comprensible que qualsevol fet d'armes esdevingut a l'Alta Garrotxa en la dècada del 1840-50 s'hagi atribuït directament a *trabucaires* o carlins, i s'hagin oblidat dels fets fronterers més quotidians com el contraban.

Apuntem, al respecte del contraban, que per la banda catalana dels Pirineus circulava un important tràfic il·lícit de mercaderies que s'introduïen, pels passos de muntanya, des de França a Espanya, és a dir, des del Rosselló a l'Empordà i l'Alta Garrotxa. Un dels gèneres que més circulava era el tabac, però també tenien gran importància el tràfic de roba i de llana. Per evitar la vigilància de la marina, els paquets de tabac provinent de tercers països eren desembarcats a les rodalies de Banyuls, portant-se després fins a Sant Llorenç de Cerdans, per passar tot seguit clandestinament la frontera per Costoja (Brunet, 2001). Jean-Pierre Bobo, en el catàleg de l'exposició titulada « *Quand le Roussillon vivait de la frontière : La contrebande en Roussillon et en Cerdagne au XIXème siècle* », transcriu un document⁽¹³⁾ de la *Gendarmerie des Pyrénées-Orientales* del 6 de juliol del 1842, que d'alguna manera, ens ve a tancar el cercle d'aquesta comunicació. Efectivament, en el document s'informa el prefecte sobre la detenció, prop de Sant Pere de Torelló, i del conseqüent afusellament del trabucaire Ramon Felip. El document, però, acaba amb el sorprenent comentari següent: « *La plupart des habitants de Saint-Laurent-de-Cerdans (Pyrénées-Orientales), notamment les contrebandiers, son dans la plus grande consternation de la mort de Ramon Felip, qu'ils appelaient leur protecteur* » (Bobo, 2003).

Si en els documents oficials dels fets de Ribelles podem trobar com els gendarmes francesos s'informaven dels esdeveniments esdevinguts a la frontera parlant directament –i amb tota naturalitat– amb els contrabandistes, amb noms i cognoms, ara, aquest document ens mostra com *l'infame Felip* –tal com és anomenat en els llibres de *trabucaires*– era considerat per tota una vila com el seu *protector*, almenys segons la consideració de les mateixes autoritats franceses.

De tot això que hem exposat podem concloure, per tant, que és necessari defugir els tòpics de la literatura decimonònica i que s'han d'abordar els afers de contraban amb totes les seves implicacions, tant socials com econòmiques, si hom vol arribar a comprendre la vida quotidiana en terra de frontera.

13. Arch. dép. Pyr.-Or., 4 M 453.

Escenificació d'una detenció d'uns contrabandistes per part de duaners francesos a Sant Llorenç de Cerdans.

Una emboscada. Escenificació "d'un d'aquells conflictes entre contrabandistes i duaners que s'esdevenen quotidianament a la frontera".

APÈNDIX

A) Relació dels fets de Ribelles per part del sergent de carrabiners Luís Vázquez (AHN. Estado. Libro 672, fol. 383-384)

“En la tarde del 25 del actual mes salí de dicho punto con los carabineros expresados al margen con el objeto de reconocer los Pirineos y me dirigí sobre el término de Ribellas y punto conocido por S. Bartolomé y dispuse que los individuos Cosme Galseran, Antonio Ortiz y Pascual López Blanco se colocasen de parada debajo de la casa de Serra del Orre, distante una media hora de la casa de Coll de Pincaró por la parte de la Serra, por cuyo punto tuve noticias hacían sus introducciones los contrabandistas, habiendo pasado con Miguel Canjapé, Pedro Vila y yo al punto conocido por manso de la Pineda, habiendo hecho alto a la mitad de la cuesta que está al salir por frente de dicho manso Pineda con dirección a Basagoda, en cuya parada permanecí fijo en el expresado punto durante la noche del referido día 25, todo el 26 y 27 hasta las 9 dadas de la noche poco más o menos, que advertí no muy lejos y a pocos pasos unos cuantos hombres que caminaban con dirección hacia el punto que ocupaba, y no dudando por las noticias que yo tenía de que eran conductores de un contrabando y porque aun cuando de hacer noche pude observar venían cargados con algunos paquetes, y a mi voz de alto los arrojaron al suelo y se escaparon, por lo que con el carabainero Vila seguí su alcance dejando al carabainero Canjapé encargado de recoger los paquetes. Pero a pesar de mi activa persecución no pude conseguir su captura, habiendo debido su salvación a la oscuridad de la noche y escabrosidad del terreno, habiéndome retirado con dicho Vila a reunirme con Canjapé, el que me manifestó que había recogido cinco bultos o paquetes de contrabando que tenía a la vista y también un joven de nación francés que le había detenido por ser uno de los conductores del contrabando. En este estado, y al regresar ya con dirección al manso Pineda y luego a esta villa oímos algunos tiros de fusil que venían disparados de varios puntos en territorio español que les correspondían con otros tiros de diferentes puntos que no puedo dudar eran dentro del territorio francés, pero acosado súbitamente por los contrabandistas armados en crecido número me vi precisado a recogerme en la casa de dicho Manso Pineda con los referidos dos carabineros, para defenderme de la agresión y ataque que contra mi disponían dichos contrabandistas, llevando también conmigo al joven francés que pudo conseguir su fuga estándonos los tres defendiendo dentro de la casa, cuyo ataque paso a manifestar = Este consistió pues que queriendo cercar la casa los indicados contrabandistas, dispararon recíprocos tiros, y yo con los carabineros desde la puerta y aquellos desde varios puntos con una horrorosa gritería y resuelto a defenderme a todo trance, oportunamente y antes que los contrabandistas hubiesen cercado la casa, por un muchacho de la familia misma, dirigí un parte al comandante del destacamento de tropa del manso de Subirats en la Muga, pidiéndole viniese en mi auxilio, y a pesar que lo retardó algún tanto, por fin sobre la una de la madrugada del día 28 se presentó un sargento con unos 7 a 8 soldados, los que fueron atacados y dispersados por una inmensa fuerza de contrabandistas. En este estado y habiendo ya logrado los contrabandistas dispersar la tropa se repitió el ataque del manso Pineda con el mayor furor y por medio

de las súplicas y lloros de la familia del indicado manso me vi precisado a cerrar la puerta pues así me lo suplicaban, y determiné desde las ventanas defendernos a todo trance, y como hay tres y además ya habían entrado por la puerta de la cuadra que había debajo de la habitación que ocupábamos y que debíamos atender se valió en esta ocasión para fugarse el joven francés que dejo manifestado. Al ver los contrabandistas que la puerta de la casa estaba cerrada les fue más fácil arrimarse a ella, y uno de ellos dirigiéndonos la palabra nos manifestó que por el bien que nos quería saliese uno de nosotros a hablar con ellos asegurándonos que ningún daño se le haría, pero denegándose a tal pedido convenimos que fuese uno de ellos el que entrase en la casa haciéndolo precisamente por una ventana, como así se ejecutó, reduciéndose a proporcionarnos que si no queríamos devolverles los bultos, mediante el donativo de diez onzas, al apoderarse ellos de la Casa seríamos asesinados, y en caso de no quererlo verificar quemarían esta y seríamos víctimas, a cuya proposición estuvimos muy distantes de acceder, no obstante traté de ganar tiempo con el tal parlamentario para ver si conseguía obtener el auxilio de la tropa que como llevo dicho había oficiado, y también por si otros puntos militares que acaso tuviesen noticia de las indicadas ocurrencias por la tropa que ya había sido dispersada, venían a reforzarme. A proposición del dicho parlamentario, y con el indicado objeto de ganar tiempo, convine que el carabinero Vila saliese con aquel por la ventana a esperar que las diez onzas viniesen de Custoja, a cuyo pueblo manifestó el parlamentario debían ir por ellas supuesto que no tenían dinero consigo, y entonces fue cuando apoderados los contrabandistas de Vila le obligaron a seguir con ellos hacia Francia amenazándole de matarle si no les seguía. Es preciso advertir que dicho Vila se prestó generosamente a salir hacia los indicados hombres con el objeto de salvarnos, rasgo de generosidad y de valor de que le quedé muy agradecido. Sobre las cinco de la mañana se me presentaron en dicha casa un sargento y tres soldados pertenecientes al destacamento del manso Subirats, parte de los mismos que les habían dispersado, y entonces invité al sargento oficiara al Mera⁽¹⁴⁾ de Custoja manifestándole lo ocurrido, y sobre todo para que se tomaran las providencias oportunas para salvar la vida del carabinero Vila, y enterándole que los contrabandistas franceses habían violado el territorio español con mano armada, cuyo oficio se entregó a uno de los soldados para dicho Mera. = Serían las seis de la mañana del 28 cuando se presentó en dicha casa el muchacho Juan Montada vecino de Custoja para decirme que los contrabandistas le habían mandado viniese a decirme que ya tenían el dinero y que llevase los fardos a la línea que allí me los entregarían juntamente con el carabinero Vila, y a esto le pregunté quienes eran los sujetos que le habían mandado venir dicho recado, y me contestó eran Juan Farró y Pablo Pauset de Custoja, jefes de cuadrilla de contrabandistas, y resolví detenerle para presentarle en esta por si convenía recibirle una declaración instructiva, pues que me pareció prudente regresar a Custoja no fuese caso dijese a los contrabandistas que no había sido reforzado más que con cuatro soldados, por lo que me exponía a sufrir otro nuevo ataque = Empeñado de salvar la aprehensión

14. Es refereix al Maire de Costoja.

no perdí medio para conseguirlo y así es que envié dicho muchacho de la casa del manso a Basagoda para advertir al jefe del destacamento mi crítica situación para que me auxiliara a fin de emprender mi marcha conduciendo los bultos aprehendidos, y con efecto serían las 10 de la mañana que se presentó el oficial del punto de Basagoda con una partida de 19 a 20 soldados, y con esta fuerza y la restante que ya había salí con dirección a esta Villa, llegando dicha fuerza hasta el punto de Albañá donde fue relevado por la fuerza de S. Lorenzo de la Muga, mandada por el capitán comandante de la línea que le acompañó hasta dicho pueblo, y desde allí hasta Llers, nos reforzó con 4 soldados a donde llegué sin novedad, habiendo depositado interinamente en poder del Estanquero de dicho Llers los 5 bultos de contrabando, y ayer mañana lo hice en esta Aduana Nacional, los que reconocidos en presencia del Sr. Interventor de rentas Dn. Sinforoso Ruiz y aprehensores resultaron tener los géneros contenidos en el adjunto inventario,⁽¹⁵⁾ advirtiendo que el dicho carabinero Vila se me reunió al salir de S. Lorenzo de la Muga habiéndole dejado libre los contrabandistas en Custoja a las tres de la tarde del referido día 28. = Lo que comunico a V. con el objeto de que lo eleve a la superioridad en cumplimiento de mi deber”.

B) Relat de la investigació sobre els fets de Ribelles per part de la gendarmeria francesa (AHN. Estado. Libro 672, fol. 383-384)

« Ainsi que j'ai eu l'honneur de vous en rendre compte le 3 de ce mois, je me suis rendu à S^t. Laurent de Cerdans et à Coustouges ; je me doutais bien qu'il devait y avoir exagération dans le rapport que me venait d'Espagne. Cependant pour le maintien des relations de bon voisinage, je me suis procuré tous les renseignements possibles et mes investigations n'ont cessé qu'à la limite du Royaume ; au-delà, tout nous échappe, voici dont comment les choses se seraient passées, je les crois sinon vraies, du moins être vraisemblables.

Dans la nuit du 27 au 28 juin dernier, quinze contrebandiers français (au lieu de cent) on passé la frontière près de Coustouges, porteurs de paquets de marchandises : Ils étaient sans armes, car il est de notoriété publique que, dans cette contrée, la contrebande ne se fait pas à main armée.

Selon l'usage, la bande s'est divisée en deux pelotons, cinq carabiniers embusqués près de la métairie dite de la Pisséda (sic), située à un quart de lieue de la frontière, ont laissé passer le premier peloton et ont fondu sur le second ; les paquets ont été saisis et transportés dans la dite métairie.

Les contrebandiers voyant qu'ils n'avaient à faire qu'à cinq hommes, revinrent à Coustouges chercher du renfort et delà se rendirent à la métairie de la Pisséda (sic) ; ils trouvèrent la porte barricadée et les carabiniers disposés à se défendre ; alors au lieu d'employer la force, ils proposèrent une transaction ; le commandant de carabiniers se mit à la fenêtre et on parla. Il fut convenu que les paquets seraient rendus moyennant 640 fr. Un des carabiniers, sans armes, sauta par la fenêtre et accompagna volontairement les contrebandiers à Coustouges où la somme devait être comptée.

15. Malauradament aquest inventari no s'ha conservat a l'expedient de l'AHN.

On cheminait donc ensemble vers le village, lorsque le chef des Carabiniers qui n'avait parlementé que pour attendre un détachement de troupes de ligne qu'il avait envoyé secrètement chercher ; voyant arriver ce détachement, fit courir après l'homme qui accompagnait les contrebandiers, leur déclarant que la transaction ne pouvait avoir lieu parce que le commandant de la troupe qui venait d'arriver ne voulait pas y consentir.

Nos contrebandiers se voyant trompés, forcèrent un des deux Espagnols à les suivre dans la crainte qu'on ne fit feu sur eux.

Arrivés à Coustouges, cet espagnol a été renvoyé immédiatement en Espagne et il a déclaré au Maire qu'aucune violence n'avait été exercée à son égard, ce qui le prouve, c'est qu'il emmena avec lui le nommé Muntade âgé de 12 ans, d'aller proposer une transaction plus avantageuse. Cet enfant a été conduit à Figueras et il est rentré à S. Laurent le 1er de ce mois.

Les nommés Ribes, Mazy et Gèralt qui faisaient partie de la bande des contrebandiers français, m'ont assuré que les Carabiniers avaient fait feu sur eux, que du reste c'était leur habitude et que maintenant on ne leur donnait par le temps de déposer leurs paquets à terre ; on tirait sur eux à la première sommation ».

BIBLIOGRAFIA

- AGUILAR, M.; MAYMÍ, J.; ROS I TURRÓ, X., *El contraban*, Quaderns de la Revista de Girona, núm. 95, 2001.
- BÉQUET, P., *Contrebande et Contrebandiers*, Paris, Presses Universitaires de France, 1959.
- BOBO, J.P., *Quand le Roussillon vivait de la frontière : La contrebande en Roussillon et en Cerdagne au XIXème siècle*. Perpinyà, Archives Départementales des Pyrénées-Orientales, 2003.
- BRUNET, M., *Contrebandiers, Mutins et Fiers-à-bras. Les stratégies de la violence en pays catalan au XVIIIe siècle*. Canet, Editions Trabucaire, 2001.
- FOLGUERA BARBOSO, M., *Las Escuadras de Cataluña: historia de esta célebre institución, intercalada con la vida de los bandidos más célebres exterminados por la misma*, Barcelona, Ediciones Populares [Publicada en fascicles], c.1915.
- FONTANA, J., "La fi de l'antic règim i la industrialització". A: P. Vilar (Dir.) *Història de Catalunya*. Vol V, Barcelona, Edicions 62, 1988.
- GIRONA I CASAGRAN, J., *L'Alta Garrotxa*, Barcelona, Editorial Selecta, 1969.
- MINOVEZ, J.M., "Formation progressive d'une frontière, barrière douanière et contrebande, vers 1761 – vers 1868". A: LARGUIER, Gilbert *Douanes, états et frontières dans l'Est des Pyrénées de l'Antiquité à nos jours*, Perpinyà, PUF, 2005, p. 137-158.
- MIRÓ I SOLA, L., *L'alba dels matiners. El procés dels trabucaires (Perpinyà, 1845-1846)*, Catarroja, Afers, 2008.
- ORTEGA Y ESPINÓS, J., *Historia de las Escuadras de Cataluña: su origen, sus proezas, sus vicisitudes, intercalada con la vida y hechos de los más célebres ladrones y bandoleros*,

- Barcelona, Imp. de Luis Tasso. Reedició (1968) Barcelona, Editorial Frontis [Inclou una introducció de Demetrio Albert Leal], 1859.
- PAPELL, A., *L'Empordà a la guerra Carlina (Mig segle d'història empordanesa)*, Figueres, Tipografia Ideal, 1931.
- PUIGDEVALL I DIUMÉ, N., *Els Trabucaires (1840-1846)*, Girona, Diputació de Girona, 1992.
- SIDRO Y SURGA, José; QUEVEDO Y DONÍS, Antonio, *La Guardia Civil. Historia de esta institución y de todas las que se han conocido en España con destino a la persecución de malhechores, desde los tiempos más remotos hasta nuestros días*, Madrid, Imprenta y litografía militar del ATLAS, 1858.